

ПРИРОДА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К.Д.УШИНСЬКОГО

У статті розкриваються педагогічні погляди К.Д.Ушинського на питання формування особистості дитини засобами природи, визначаються особливості спілкування молодших школярів з природним середовищем, його вплив на всесторонній розвиток підростаючого покоління

Ключові слова: природа, педагогічна спадщина К.Д.Ушинського, формування особистості, молодші школярі.

Пошук людством гармонії у взаємовідносинах із природою робить актуальною проблему формування екологічної культури кожної особистості й суспільства в цілому. Вона втілює духовно-моральні цінності та визначає екологічно-моральні вчинки людини, спрямовані на збереження та охорону навколишнього природного середовища. Як зазначено у проекті “Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні” [2] потрібно виховувати підростаюче покоління не у згубній традиції якомога більше брати у природи, а в іншому, притаманному українському народові, гармонійному співіснуванні з природою, раціональному використанні та відтворенні її багатств, у психологічній готовності оберігати природні цінності.

Гармонізація взаємодії людини з навколишнім середовищем можлива за умови цілеспрямованих педагогічних зусиль у цій сфері. Тому екологічна освіта й виховання розглядаються на міжнародному рівні як безперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Однак, найбільш сприятливим для становлення екологічної культури особистості вважається шкільний вік. Тому в “Концепції національного виховання” [1] наголошується, що загальноосвітня школа повинна забезпечити оволодіння школярами знаннями про пріоритети загальнолюдських цінностей, ознайомити

їх з проблемами, які набувають життєвого значення для долі цивілізації – збереження природи, охорона оточуючого середовища.

Сьогодні освітня політика в державі спрямовує діяльність суспільства загалом і його освітньо-виховних структур зокрема на кардинальне вдосконалення змісту екологічної освіти та виховання підростаючих поколінь, що визначено Законами України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття), Національною доктриною розвитку освіти України, Концепцією національного виховання, Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепцією неперервної екологічної освіти та виховання в Україні, Концепцією позашкільної освіти та виховання.

Загальні положення екологічної освіти і виховання, питання формування екологічної культури особистості вивчали А. Волкова, О. Захлебний, І. Зверев, О. Лабенко, С. Лебідь, Н. Лисенко, І. Матрусов, О. Машенко, Р. Науменко, Л. Печко, О. Пруцакова, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, І. Родигіна, М. Соннова, А. Степанюк, І. Суравегіна та ін. Проблема формування певних компонентів екологічної культури учнів молодшого шкільного віку знайшла висвітлення у низці психолого-педагогічних праць (О. Варакута, Г. Волошина, Н. Горобець, І. Жаркова, С. Жупанин, Г. Ковальчук, О. Крюкова, Д. Мельник, Л. Нарочна, І. Павленко, Л. Різник, Л. Салєєва, Л. Селюкова, Г. Тарасенко, Т. Тарасова, Г. Ткачук, Л. Чистякова, Л. Шаповал та ін.). Формування екологічної культури особистості шляхом її участі у природоохоронній діяльності є предметом досліджень А. Алексєєва, Н. Дуденко, Н. Жук, Б. Йоганзена, Є. Макарова, А. Момотової, Н. Рикова, Н. Родової, С. Павлюченко та ін.

Сучасні науковці все частіше звертаються до історичного досвіду, педагогічної спадщини минулого задля переосмислення та творчого втілення їхніх ідей в освіту й виховання підростаючого покоління. Тому метою статті є звернення до прогресивних ідей, унікальної педагогічної спадщини К.Д.Ушинського, який у своїх численних працях наголошував на унікальності

природи як важливого чинника формування особистості, задля втілення основних його положень у практику навчання і виховання молодших школярів. К.Д.Ушинського зробив вагомий внесок у скарбницю вітчизняної і зарубіжної педагогіки, високо підніс роль педагогіки, вказавши на джерела і шляхи її розвитку, вважаючи її “мистецтвом найобширнішим, складним, найвищим і найнеобхіднішим з усіх мистецтв”.

К.Д.Ушинський у своїй науковій і педагогічній діяльності значне місце відводив школі, якій надавав вирішальну роль у розвитку держави і суспільства, навчанні та вихованні підростаючого покоління. Він стверджував, що “основою всяких тривалих поліпшень у народному побуті, основою всякого руху вперед цивілізації населення повинна, необхідно, неминуче, стати народна школа, яка б, вносячи в наші села здорове початкове виховання, відкрила зір і слух, душу і серце народу урокам великих наставників людства: природи, життя, науки і християнської релігії” [4, с.221].

Одним із важливих завдань початкової школи є виховання молодших школярів, яке, за переконанням К.Д.Ушинського, обов’язково повинно бути народним, найістотнішою ознакою якого є любов до батьківщини. Тому потрібно знати, вивчати батьківщину, її культуру, історію, природу, бо можна любити тільки те, про що маєш хоч яке-небудь уявлення. Він наголошував, що “знання своєї батьківщини є таким важливим як вміння читати, писати і лічити, знання основ своєї релігії” [6, с.407]. К.Д.Ушинський зазначав, що немає такого серця, в якому не було б безкорисливо добрих поривань; але ці поривання такі різноманітні і часом так глибоко приховані, що не завжди легко їх відшукати. Однак “є одна лише загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми звемо народністю” [5, с.105]. Педагог стверджував, що “в любові до батьківщини ми не поступимося ні одному народові і довели це не раз перед цілим світом” [3, с.14].

Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу. Тому могутнім джерелом

народності К.Д.Ушинський вважав народну мову, наголошуючи, що мова народу – кращий, що ніколи не в’яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. Адже “у мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук, небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси і ріки, її бурі і грози – весь той глибокий, повний думки й почуття, голос рідної природи...” [7, с.269]. Тому у своїх працях К.Д.Ушинський повертався до твердження, що серед інших предметів шкільного викладання при початковому навчанні провідна роль належить рідній мові [3, с.15].

Народна школа, навчаючи дітей рідною мовою, має готувати їх до життя, а для цього вона повинна давати молодшим школярам найважливіші знання, які здобуті природничими науками. Саме їм у навчально-виховному процесі К.Д.Ушинський вимагав виділяти значне місце у системі шкільного навчання [3, с.16]. Він вважав здійснення початкового навчання без природи неможливим. Природа, наголошував педагог, є одним з наймогутніших агентів у вихованні дитини, і навіть найретельніше виховання без участі цього агента завжди віддаватиме сухістю, однобічністю, неприємною штучністю.

Як бачимо, одними з найважливіших елементів народності К.Д.Ушинський вважав оволодіння дітьми рідною мовою і вивчення ними природи рідного краю. Адже саме через ці джерела дитина проймається народним духом, саме рідна мова і голос рідної природи, сповнений думок і почуттів, пробуджує у неї любов до Батьківщини. Тому він позитивно оцінював такі засоби народного виховання, як вивчення своєї історії й природи, розуміння біографій національних героїв, гімнастика, військові вправи, рідна мова, подорожі з дітьми, свята, ігри народні. Ось, підкреслює видатний педагог, “ті засоби, якими школа повинна могутньо сприяти великій справі – розвиткові народної освіти” [3, с.14].

К.Д.Ушинський відзначав значення природи для розумового розвитку молодших школярів, яка є першоджерелом реальних вражень, є близькою для

дитини, а тому немає більш багатого, доступного, різноманітного матеріалу, ніж матеріал навколишнього природного середовища. Тому, наголошував педагог, школа зобов'язана внести в життя основні знання з природознавства, зробити їх так само звичними, як і граматичні, арифметичні та історичні знання. Вони базуються на відчуттях, більше, ніж інші знання, сприяють розвитку розумових здібностей дітей, дають змогу наочно і практично засвоювати причини і наслідки, робити висновки, аналізувати, узагальнювати, систематизувати, порівнювати, розвивати мову, а також мають велике значення і в практичному житті дітей. Адже “логіка природи простіша, очевидніша і дужча від логіки класичних мов; логіка природи – найдоступніша і найкорисніша логіка для дітей” [3, с.16].

Високо оцінюючи природу як фактор розумового розвитку молодших школярів, К.Д.Ушинський в своїх працях розкрив і обґрунтував методи ознайомлення дітей з природою, серед яких найважливішими вважав наочні методи навчання, оскільки учні молодшого шкільного віку мислять формами, барвами, звуками, відчуттями взагалі. Серед наочних методів важливу роль видатний педагог відводив спостереженням, які збуджують самостійну думку дитини, розвивають у неї допитливість, сприяють розвитку мислення і мови. К.Д.Ушинський наголошував, що “у дітей і молодих людей є загальне, несвідоме, природне співчуття до природи, і вони з любов'ю займаються спостереженнями над навколишніми предметами; внаслідок цього у них виникає безліч запитань, іноді таких, які можуть бути розв'язані тільки на підставі основ науки... це показує, що думка, збуджена зовнішнім враженням предмета, швидко йде вглиб, і перше поверхове спостереження породжує жадобу до дальших досліджень” [8, с.410].

Поряд із навчанням в школі К.Д.Ушинський вказував на могутній виховний вплив природного середовища на молодших школярів. Він зазначав, що “бідолашна та дитина, що виросла, не зірвавши польової квітки, не зім'явши на полі зеленої трави. Така дитина не може розвинути з належною повнотою і свіжістю, бо розвиток її завжди буде відгонити задушливою атмосферою

замкнених дверей” [3, с.24].

Вважаючи природу найважливішим засобом гармонійного розвитку особистості, К.Д.Ушинський наголошував на тому, що навколишнє середовище є важливим фактором морального та естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку. “А воля, а простір, природа, чудові околиці міста, а ці запашні байраки й поля, що хвилюються, а рожева весна й золотава осінь хіба не були нашими вихователями? ...чудовий ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко суперничати впливу педагога...”, – утверджував К.Д.Ушинський потребу ширше використовувати красу природи в інтересах морального й естетичного виховання дітей [3, с.24].

Зважаючи на великий виховний вплив природи на формування особистості дитини, важливим є виховання у молодших школярів бережливого ставлення до природного середовища, відповідальності за його стан, розвиток почуття любові та прагнення до постійного спілкування з природою та її збереження, розумного і раціонального споживання її дарів. Адже К.Д.Ушинський зазначав, що “природа, що промовляє так красномовно освіченому розумові і розвиненому серцю, лишається німою для напівдиккої людини, яка, мов тварина, підкоряється її впливу, не дістаючи з цього впливу ні нових думок, ні нових почуттів” [4, с.220].

Як бачимо, К.Д.Ушинський стверджував, що саме через взаємодію людини і природи, розуміння та усвідомлення педагогами важливості впливу природного середовища на молодшого школяра, його навчання і виховання відбувається загальний розвиток і формування особистості. Адже природа дає “багатосторонній розвиток усім духовним здібностям: зближаючи людину з природою, вона наповнює її уяву безмежно різноманітними враженнями і формами; на кожному кроці висуваючи незліченні завдання, збуджує увагу і допитливість; подаючи найскладніші і найзаплутаніші відношення явищ, розвиваючи силу аналізу та тямущість; підкреслюючи щохвилини в усьому непорушній закон, дає думці рух до вищих теоретичних чи філософських висновків, то величезністю явищ, то грацією, розкішним і блискучим

живописом розвиваючи глибоке почуття краси і наповнюючи його релігійним благоговінням” [8, с.411].

Отже, поглиблене вивчення і практичне втілення в життя педагогічної спадщини видатного педагога К.Д.Ушинського, зокрема ідеї гармонійного розвитку дитини засобами природи, необхідно трансформувати у сучасне життя, що сприятиме оптимізації процесу формування особистості дитини. Адже “духовний розвиток, духовне виховання особи зокрема і народу взагалі здійснюються не самою школою, а кількома великими вихователями: природою, життям, наукою і релігією. Але неважко упевнитись також, що уроки всіх цих великих вихователів людини розвивають її душу тільки тоді, коли душа ця хоч скільки-небудь до того підготовлена” [4, с.220].

Література

1. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С.18-25.
2. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні (Проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 14. – С.2-17.
3. Ушинський К.Д. Великий будівник вітчизняної педагогіки – К.Д.Ушинський // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.5-29.
4. Ушинський К.Д. Питання про народні школи // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.219-226.
5. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.50-109.
6. Ушинський К.Д. Про необхідність зробити російські школи російськими // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.402-407.
7. Ушинський К.Д. Рідне слово // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.268-280.
8. Ушинський К.Д. Що нам робити із своїми дітьми // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С.408-416.